

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (2): 457-476

**Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'nin Benimsemediği
Rivayet ve Görüşlere Yaklaşımı**

Mâtürîdî's Approach to The Riwayāhs And Views That Didn't Adopted By Him in
The Context Of Ta'wîlātu'l-Qur'ân

Ahmet ABAY

Doç. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi

Assoc. Prof. KSU University, Theology Faculty

ahmetabay70@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8284-8336

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 02.11.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 15.12.2021
Yayın Tarihi / Published : 25.12.2021
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Uralı Ünalı, Nilüfer. "Descartes'ın Bilgi Felsefesinde Tanrı'nın Yeri ve Kısır Döngü Meselesi". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 2 (Aralık 2021): 457-476.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU-İstanbul Turkey. All rights reserved.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'nin Benimsemediği Rivayet ve Görüşlere Yaklaşımı

Öz

Bu çalışmada Mâtürîdî'nin ayetleri te'vil ederken yer verdiği rivayet ve görüşlere karşı nasıl bir yaklaşım gösterdiği *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri üzerinden örneklem yöntemiyle ele alınmıştır. Özellikle de kendisinin benimsemediği rivayet ve görüşlere yaklaşımı incelenmiştir. "Mâtürîdî'nin benimsemediği görüşlere karşı takındığı tavırdan hareketle farklı görüşlere yaklaşımda bir yöntem belirlemek mümkün mü?" sorusuna cevap aranmıştır. Mâtürîdî'nin rivayet ve görüşleri nakletmesiyle ilgili standart bir formattan bahsetmek güçtür. Rivayetleri aktarırken farklı yöntemler kullanmıştır. Sahabeden gelen görüşleri almakla beraber bazı rivayetleri eleştirmekte bazılarını da çeşitli gerekçelerle reddetmektedir. Sahabeden birbirinden farklı görüşler olduğunda ise tercih yoluna başvurmuştur. Mâtürîdî, sonraki ulemanın görüşleri hakkında da benzer bir tavır ortaya koymuştur. Mâtürîdî genel itibarıyla mutedil bir çizgi izlemesine rağmen, özellikle akide konusunda farklı görüşler ortaya koyan kişi ve fırkalara ağır ve sert bir dil kullanmıştır. Bunu akide konusunda gösterdiği hassasiyete bağlamak mümkün olsa da kanaatimizce insan olmanın bir sonucudur. Çünkü çoğu insan öfkelenip kızınca kendisinden beklenilmeyen, hatta kendisine yakıştırılmayan bazı sözleri söyleyip olumsuz davranışlar sergileyebilir. Siyasi gerekçelerin bunların oluşumundaki rolünü de göz ardı etmemek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Eleştiri, Rivayet, Yaklaşım

Mâtürîdî's Approach to the Riwāyahs and Views that Didn't Adopted by Him in The Context of Ta'wîlātu'l-Qur'ân

Abstract

In this study, the approach of Mâtürîdî to the riwāyahs and views that he included while interpreting the verses is discussed through his work called *Ta'wîlātu'l-Qur'ân*. Especially his approach to riwāyahs and views that he did not adopt was examined. The answer to the question of "Is it possible to determine a method for approaching different riwāyahs, based on Mâtürîdî's approach to the riwāyahs he does not adopt?" has been sought. It is difficult to determine a standard format for Mâtürîdî's transmission of riwāyahs and views. He used different methods while conveying the riwāyahs. While he receives the opinions of the Sahāba, he criticizes some riwāyahs and rejects others for various reasons. He preferred the way of preference when there were different opinions from the Sahāba on the same issue. Mâtürîdî put forward a similar attitude about the views of the later scholars. Although Mâtürîdî generally followed a moderate line, he used a heavy and harsh language especially for people and sects who had different views on the subject of akīda. Although it is possible to link this to the sensitivity that he shows about akīda, in our opinion, it is also the result of being a human being; because most people get angry, they can say some words that are unexpected from him or even unbecoming of him and exhibit negative behavior. The role of political reasons in their formation should not be overlooked.

Keywords: Tafsir, Mâtürîdî, Ta'wîlātu'l-Qur'ân, Criticism, Riwāyah, Approach

Giriş

Genel düzlemde, benimsenen görüşleri destekleyen, diğer görüş ve rivayetlere olumlu yaklaşım hâkimdir. Hemen herkes kendi görüşünü destekleyen materyallere sahip çıkar ve onu kullanır. Bu konuda herhangi bir problem görünmemektedir. Asıl mesele sahip olunan görüş ve düşünceye aykırı ve ters gelen görüş ve rivayetlere yaklaşımda ortaya çıkmaktadır. Bazen bu görüşlere saygı ile yaklaşılırken çoğu zaman şiddetle karşı çıkılmaktadır. Karşı çıkılması ve itiraz edilmesi bir noktaya kadar olağan karşılanabilir. Ancak asıl olağan dışı ve problem olan husus, karşı çıkılan görüşü ve o görüşün sahiplerini yerden yere vuracak ifadeler kullanmak hatta tekfire varacak derecede aşırılığa gitmektir. Eleştiriler ve karşı çıkımlar bir sınır ve edep dâhilinde yapılmalıdır.

Bu çalışmada olumlu ve olumsuz yönleri göz önünde bulundurularak Mâtürîdî'nin (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri bağlamında benimsemediği görüş ve rivayetlere yaklaşım biçimi ele alınacaktır. Zira hem Mâtürîdî'nin kendisi hem de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adıyla meşhur olan eseri İslami ilimler alanında önemli bir yere sahiptir. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, dirayet ağırlıklı tefsir metoduyla telif edilmiştir. Her ne kadar eserin Mâtürîdî'nin kaleminden çıkmadığı ve öğrencilerine yapmış olduğu takrirlerden oluştuğuna dair görüşler ağır bassa da¹ onun düşüncelerini ve Kur'an'ı anlama ve yorumlama yöntemini yansıtmaya açısından önemlidir. *Te'vîlât*'ta sırf ayetlerin yorumuyla yetinmemiş, konuyla ilgili itikadî ve fikhî mezheplerin farklı yorumlarına da yer vererek tartışmıştır. Bu sebeple, *Te'vîlât* Mâtürîdî'nin fikhî ve itikadî görüşlerinin tespitinde de önemli bir kaynaktır. Aslında onun bu eseri, ayetlerin yorumunda sürekli olarak diğer mezheplerin görüşlerine dair eleştirilerde bulunmasına bakılırsa, kelimî tefsir veya mezhebî tefsir olarak da kabul edilebilir.²

Mâtürîdî, sünni dünyada akaid imamı olması hasebiyle ismen bilinse de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri yeterince tanınmamıştır; ancak son dönemde yapılan çalışmalarla biraz tanınırlığı artmıştır. Mâtürîdî, çağdaşı Ebu'l-Hasan el-Eşarî (ö. 324/935) ile aynı pozisyonda olmasına, ilmi şöhretine ve etkisine rağmen onun kadar tanınmamıştır. Ne Suyûtî (ö. 911/1505), Dâvûdî (ö. 945/1538) gibi klasik kaynaklar ne de günümüzde yazılan en meşhur tefsir tarihlerinden biri olan M. Hüseyin Zehebi'nin (ö. 1977) *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn* adlı eseri onun hakkında yeterli bilgi vermişlerdir.³ Mâtürîdî'nin yeterince

¹ Bekir Topaloğlu, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/32.

² <http://www.sonmezcutlu.net/?Syf=26&Syz=6039&/Bilinen-Ve-Bilinmeyen-Y%C3%B6nleri-%C4%B0le-%C4%B0mam-Maturidi--> (Erişim tarihi: 19.10.2021)

³ İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlimindeki Yeri", *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 69.

gündeme getirilmeme sebepleri arasında şunları ifade etmek mümkündür; eserlerinin zorluğu veya yeterince anlaşılabilmesi, felsefî ve kelamî oluşu, ilim, kültür ve hilâfet merkezi olan Bağdad'dan uzakta yaşamış olması, Mutezile kadar akla başvurması, Eş'arîler gibi siyasî iktidarca desteklenmemesi, Eş'arîliğin Malikîler ve Şâfiîler tarafından benimsenirken Mâtürîdîliğin sadece Hanefîler tarafından benimsenmesi, Eş'arîliğin Nizamiye Medreseleri yoluyla İslam dünyasının her tarafına gönderilecek kimseler yetiştirmesi, Mâtürîdîler'in ise bu imkânlardan mahrum kalması gibi.⁴

Mâtürîdî'nin genel olarak te'vil yöntemi ve tefsirinin özellikleri bu çalışmanın kapsamı dışındadır.⁵ Bu çalışmanın gayesi Mâtürîdî'nin ayetleri te'vil ederken yer verdiği rivayet ve görüşlere karşı nasıl bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktır. Çünkü o, kendisiyle çağdaş müfessirlerin ayetleri rivayet ile kayıtlamasına mukabil aksi bir tavır sergilemiş, rivayetleri aktarmakla beraber bunları kritik etmiş, yeri geldiğinde bunlara itibar edilmemesi gerektiğini belirtmiş ve nihayet sahih bile olsa, söz konusu rivayetlere rağmen ilgili ayetlerin onlardan bağımsız olarak anlaşılmasını mümkün görmüştür.⁶ Hatta kendi dönemine kadar yapılmış olan ve müfessirlerin çoğunluğunun kabul etmiş olduğu yorumlara da karşı çıktığı olmuştur. Mâtürîdî, otuzdan fazla yerde kendisinden önce yaşamış müfessirlerin geneline ya kesin itirazlar yöneltmiş ya da ayetin yorumunda çoğunluğun görüşünden farklı muhtemel manaların olabileceğinden söz etmiştir.⁷ Çalışmada Mâtürîdî'nin rivayetleri ve başka âlimlerin görüşlerini zikretme yöntemi, onun benimsemediği görüşlere yaklaşımından hareketle farklı görüşlere yaklaşımda bir metod, yöntem belirlemek mümkün mü?" sorusuna cevap aranacaktır. Zira Mâtürîdî akide imamı olması hasebiyle birçok kişiye örneklik de etmektedir. Öncelikle

⁴ <http://www.sonmezkutlu.net/?Syf=26&Syz=6039&/Bilinen-Ve-Bilinmeyen-Y%C3%B6nleri-%C4%B0le-%C4%B0mam-Maturidi--> (Erişim tarihi: 09.12.2021). Detaylı bilgi için bk. Murat Sülün, "İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri-Genel Bir Bakış-", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 59-74.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk.: Ömer Faruk Bilgin, *el-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek", 67-93; Celal Kırcı, "Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 281-295; Ali Karataş, "İmâm Mâtürîdî'de Kur'ân'ı Kur'ân'la Te'vil", *Uluğ Bir Çınar: İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 201-215; Ali Karataş - Ethem Mürsel, "Tefsir ve Tefsir Tarihi Açısından Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri", *Uluslararası Sempozyum: Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları*, ed. Muhittin Düzenli vd. (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019), 735-750.

⁶ Veysel Gengil, "Mâtürîdî'nin Siyer'e Dair Kritik Ettiği Bazı Rivayetler", *ASD: Akademik Siyer Dergisi* 1/1 (2020) 66.

⁷ Şükrü Maden, "Mâtürîdî'nin Müfessirlerin Çoğunluğunun Görüşüne Muhalif Yorumları ve Gerçekleri", *Diyanet İlmî Dergi* 57/3 (2019), 721.

Mâtürîdî'nin rivayetleri ve başka âlimlerin görüşlerini zikretme yöntemi üzerinde durulacaktır.

1. Genel Olarak Rivayet ve Görüşleri Zikretme Yöntemi

Mâtürîdî'nin rivayet ve görüşleri nakletmesiyle ilgili standart bir formattan bahsetmek güçtür. Zira o bu konuda farklı yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemleri örnekleriyle birlikte şöyle ifade etmek mümkündür:

- Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Hz. Peygamberden nakledilen rivayetleri isnad zinciri ile aktarmaz. Sadece ilk ravinin adını zikreder. Çoğunlukla da ravi ismine yer vermeden “روي - قيل” formatında verir. Örneğin; Resulullah “s.a.v.” den; “Fatihatsız namaz olmaz dediği” (روي عن رسول الله) rivayet edilmiştir diyerek söz konusu rivayeti aktarır.⁸
- Az da olsa bazen birkaç ravinin bazen de sadece ilk ravinin adını zikrederek rivayetleri aktarır.

Örnek: “وعن يحيى عن عبد الله عن أبيه عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال / Yahya b. Abdullah'tan o da babasından o da Ebu Hureyre (r.a.)'ın Hz. Peygamberin şöyle dediğini ...”

“/Ebi'l Ahvas وعن أبي الأحوص عن ابن مسعود رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ”⁹

“Enes'ten (r.a.) Peygamberin (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilir...”¹⁰

Hadisleri aktarıırken kullandığı yönteme benzer bir yöntemi ayetleri te'vil ederken aktardığı görüşler konusunda da uygular. Yani bu konuda da isim zikretmekten çok “denildi ki” formunu kullanır.¹¹ Bazen de “منهم /فمنهم من” şeklinde ifadeler kullanarak görüşleri aktarır. Genel yöntemi bu olmakla beraber 90 civarında âlimin adını zikrederek görüşlerini aktardığı yapılan bazı çalışmalarda zikredilmektedir.¹² Fatıha suresi 2. ayeti te'vil ederken “العالمين” lafzı hususunda te'vil ehlinin ihtilafa düştüğünü hatırlattıktan sonra naklettiği görüşleri şu şekilde ifade eder:

ثم اختلف أهل التفسير في العالمين :

فمنهم من رد إلى كل ذى روح دب على وجه الأرض.

⁸ Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdi Basallum (Beyrut: Daru'l Kütubi'l İlmiyye, 2005), 1/353.

⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/563.

¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/603.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/367.

¹² Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 63-65; Topaloğlu, “Te'vîlâtü'l-Kur'ân”, 41/32

ومنهم من رد إلى كل ذى روح فى الأرض وغيرها.

ومنهم من قال : لله كذا ، كذا عالم.¹³

Aynı surede geçen “الصِّرَاطُ” lafzı ile ilgili görüşleri naklederken benzer bir usul takip ettiği görülmektedir.

ثم اختلفوا فيما يراد به :

فقال بعضهم : هو القرآن

وقال بعضهم : هو الإيمان.¹⁴

Mâtürîdî, bazen de görüşleri aktardıktan sonra bunların ihtimal dâhilinde olduğunu kullanarak zikredilen görüşlerin olası olduğunu ifade eder.¹⁵ Şu ifadeyi de eklemekten geri durmaz; “Fakat Allah’ın mutlak olarak bunu murat ettiğine şahadet etmeyiz.”¹⁶ Yani bütün bu görüşlere rağmen Allah’ın bunları kast ettiğini iddia etmemektedir; zira onun temel prensiplerinden birisi de yorumları aktardıktan sonra “Allah en iyisini bilir” diyerek sözü bitirmektedir.

Sahabeden gelen görüşleri almakla beraber bazı rivayetleri eleştirmekte bazılarını da çeşitli gerekçelerle reddetmektedir. Aynı konuda Sahabeden birbirinden farklı görüşler olduğunda tercih yoluna başvurmuştur. Mâtürîdî, sonraki ulemanın görüşleri hakkında da benzer bir tavır ortaya koymuştur. Tâbiîn âlimlerin de görüşlerine başvurur, sözlerinden alıntılar yapar; ancak bunlardan bazılarını olduğu gibi kabul ederken, bazılarını da eleştirir ve reddeder.¹⁷ Reddedtiği görüşlerin neden geçerli olamayacaklarını gerekçeleriyle ortaya koyar.

Mâtürîdî, çoğu zaman sunmuş olduğu rivayetleri görüşlerine delil olarak kullanmakta ve bu rivayetler üzerine hüküm bina etmektedir.¹⁸ O, kendisinden önceki kaynaklarda tespit edilemeyen bazı rivayetleri de aktarır. Bu rivayetlerin bir kısmına Mâtürîdî’den sonraki âlimler tarafından telif edilen

¹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 1/360.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 1/367.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/348, 413.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/349.

¹⁷ Ali Rıza Gül, “Mâtürîdî’nin ‘Te’vilâtü’l-Kur’ân’da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2015), 30.

¹⁸ Erkan Önder-Ali Karataş, “Mâtürîdî’nin Te’vilât’ında Kaynağı Tespit Edilemediği İddia Edilen Bazı Merfu Rivayetlere Dair Bir Değerlendirme - Türkiye Tahkiki Özelinde-”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 12 (Aralık 2020), 2.

eserlerde rastlanılmaktadır.¹⁹ Bu durum, *Te'vilât*'ın kendinden sonraki tefsirlere kaynaklık ettiğine işaret eder. Söz konusu durum, kaynağı bulunamayan ya da zayıf olan bir rivayetin Mâtürîdî vasıtasıyla delil konumunda alınmasını beraberinde getirmiştir.²⁰

Mâtürîdî, ayetleri te'vil ederken rivayetlerin yanı sıra kendisinden önce yaşamış veya muasırı olan fırka ve âlimlerin görüşlerine de yer verir. Genel itibarıyla fırka ve şahısların isimlerini zikretmeyen Mâtürîdî, Mu'tezile'ye özel bir yer verir. Mu'tezile'nin iddialarına aykırı olarak yaptığı yorumlarda özellikle Mu'tezile'yi zikreder. Yaklaşık 300'den fazla ayette Mu'tezile fırkasının adını anar. Bunun sebebi de özellikle akaid konusunda Mu'tezili âlimlerden farklı görüşler benimsemesidir. Ebu Hanife başlısı olan Mâtürîdî, bu yayılmayı tehlikeli bir gelişme olarak görmüş ve bir anlamda Hanefiliği korumak amacıyla Mu'tezile'ye savaş açmıştır.²¹

Mâtürîdî, fikhî konularda Hanefî mezhebine muhâlif görüşler belirten Şâfiî'nin (ö. 204/820) yaklaşımlarını tartışmış, bazen onun için sert ifadeler kullanmıştır. Fıkhi meselelerde büyük oranda Ebu Hanife'yi benimsemiş ve buna bağlı olarak onu tenkit etmiştir.²² 20-25 yerde İmam Şâfiî'nin de adını zikrederek “ وهذا ” *يُرد على الشافعي قوله* ve “ وهذا على الشافعي ” / Bu Şâfiî'ye karşı kullanılabilir bir delildir” diyerek onun görüşlerine itiraz eder ve gerekçeleriyle birlikte cevap verir.²³ İmam Şâfiî'nin görüşlerine karşı çıkmasına rağmen “Allah ona rahmet etsin” diyerek ona dua eder.

“Bugün size dininizi kemale erdirdim/olgunlaştırdım.” (el-Mâide 5/3) ayetindeki *ekmeltü/olgunlaştırdım* fiiline “tamamladım” anlamı veren Ebû Ubeyd'i eleştirmekte ve “Onun bu iddiasına göre Hz. Peygamber insanları eksik bir dine davet etmekteydi, ayetin inmesinden önce ölen Muhâcirler ve Ensâr eksik bir din üzere ölmüş ve kıyamette eksik bir din üzere haşr olunacaklar.” dedikten sonra, “Hangi söz bundan daha kaba ve çirkin olabilir?” diye sormaktadır. Ayrıca sözlerinin devamında “Ebu Ubeyd'i kast ederek onun arkadaşlarından birisi de “İslam dini o zamana kadar tam ve kâmeldi. Cenab-ı Hak çeşitli farzları gönderip insanlara bunları yapmayı farz kılınca, insanlar Allah'ın farz kıldığı

¹⁹ Bu husus ile ilgili örnekler için bk.: Önder-Karataş, “Mâtürîdî'nin Te'vilât'ında Kaynağı Tespit Edilemediği İddia Edilen Bazı Merfu Rivayetlere Dair Bir Değerlendirme”, 1-14.

²⁰ Önder-Karataş, “Mâtürîdî'nin Te'vilât'ında Kaynağı Tespit Edilemediği İddia Edilen Bazı Merfu Rivayetlere Dair Bir Değerlendirme”, 13.

²¹ Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye yöneltmiş olduğu eleştirilerin detayı için bk: Ahmet Fethi Polat, “Te'vilâtü Ehlî's-Sünne'de Mutezili Söylemin Kritiği”, *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-*, 22-24 Mayıs 2009 – (İstanbul, 2012), 230-271; Hülya Alper, “Mâtürîdî'nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorunda Mıdır?”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2013), 17-36.

²² Ali Karataş, “İmâm Mâtürîdî'nin Tefsirinde İmâm Şâfiî Eleştirisi”, *İmam Mâtürîdî Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Hatice K. Arpağuş vd. (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 779.

²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/583, 605.

şeyleri yapınca kadar din eksik kalmış demektir, bunları yerine getirince din tamamlanmış olur." demiştir. Mâtürîdî, "Bu da ilki gibi vahşi, çirkin ve kaba bir sözdür." dedikten sonra Ebu Ubeyd'e yönelik olarak, madem öyle, "Onların 'Önceden İslam'ı kabul etmelerinden Allah razı olmamış; ancak o dönemde razı olmuştur' da demen gerekirdi."²⁴ diyerek tepkisini dile getirir.

Mâtürîdî, bazen de selef âlimlerinin çoğunluğunun benimsediği görüşlere aykırı görüşler de ortaya koymaktadır. Fakat bunu yaparken onları eleştirmekten daha ziyade kendisinin tercihinin farklı yönde olduğunu belirtir sonra da "Allah en iyisini bilendir" der. Tercihinin de gerekçelerini belirtir.

Örneğin; içki ve kumarın yasaklanması hususunda selef âlimlerinin benimsediği genel kanaat olan içkinin el-Mâide suresi 91. ayet ile haram kıldığı aksine içkinin el-Bakara suresi 219. ayet ile haram kıldığı görüşünü benimser. Ve bunu şu şekilde gerekçelendirir; "Bize göre bu konuda asıl olan şudur ki âlimler -kumar fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine bazı faydalar ve yardımlar sağlamış olsa da- kumarın haram oluşu noktasında ittifak etmişlerdir, Cahiliye mensupları kumardan kazandıklarını fakirlere dağıtıyorlardı. Allah, bazı faydalarına rağmen kumarı yasakladığına göre ayette onunla birlikte zikredilen içkinin de öncelikle yasaklandığı ortaya çıkar, zira şarapta yukarıda sözünü ettiğimiz zararlar içkide de bulunmaktadır."²⁵

Mâtürîdî'nin rivayetleri nakletme yöntemi ile ilgili belirli bir standarttan bahsetmek zordur; çünkü rivayetleri bazen senetleriyle, bazen ilk ravisinin adını zikrederek bazen de hiçbir isim zikretmeden aktarmıştır. İçeriğini uygun bulmadığı rivayetleri eleştirmekte ve bunların ihtimal dışı olduğunu ifade ederek reddetmektedir.

2. Benimsemediği Rivayet ve Görüşlere Karşı Tutumu

Mâtürîdî'nin benimsemediği ve kendi görüşlerine aykırı olarak değerlendirip karşı çıktığı ve eleştirdiği görüş ve rivayetlere nasıl yaklaştığı ele alınacaktır. *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde kullanmış olduğu ifadeler üzerinden hareketle nasıl bir yol izlediği örneklem metoduyla ortaya konulacaktır.

Mâtürîdî, herhangi bir meselede zikredilen görüş veya görüşleri makul bulmaz ve onları benimsemezse o görüş/leri zikrettikten sonra, görüşün ifade ettiği düşüncenin durumuna göre çeşitli ifadeler kullanarak o görüşü reddeder. Görüşleri reddederken kullandığı ifadeleri şu şekilde ifade etmek mümkündür.

- هذا الوجه غير محتمل - هذا غير محتمل /bu ihtimal dışıdır.

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/454-455.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/117-118.

Mâtürîdî, herhangi bir konuda zikrettiği rivayet veya görüşleri sağlıklı görmüyorsa genellikle görüşün neden geçerli veya makbul olmayacağını gerekçesini de açıklayarak onu reddeder. Onu reddederken çoğunlukla “ هذا غير محتمل /bu ihtimal dışıdır.” ifadesini kullanır.

Örnek; Mâtürîdî, “Rabb'in seni terk etmedi, darılmadı da!” (Duha 93/3) ayetini te'vili sırasında, nüzul ile ilgili rivayetleri aktarırken “ ومنهم من قال /kimi de şöyle dedi” ifadesiyle raviyi zikretmeden şu rivayete yer verir:

Vahyin kesilmesi sebebiyle üzülen ve tedirginleşen Hz. Peygambere Hz. Hatice; “Görüyorum ki “Rabb'in seni terk etti, darıldı.” demiş ayetlerde bunun üzerine inmiştir. Sonra ayetlerin hangi rivayetler üzerine inmiş olabileceği hususunu değerlendirirken Hz. Hatice'ye nispet edilen sözleri ve rivayeti “ فهو غير محتمل /bu ihtimal dışıdır” diyerek reddeder. Devamında neden olamayacağını da şu şekilde açıklar. “Çünkü Hatice, Allah Teâlâ'nın onu terk etmeyeceğini ve ona darılmayacağını bilir.” Yine aynı şekilde “Her mü'min Allah Teâlâ'nın peygamberlerinden hiçbirini terk etmeyeceğine inanır” diyerek inanan bir kimsenin böyle bir şey söylemeyeceğini ifade eder. Ve devamla şunu ekler; “Hz. Peygamber, yemin etmeden böyle bir durumun olmadığını Hz. Hatice'ye söylese ona inanır. O halde burada yemin edilmesinin bir anlamı olmazdı. Bunlar da gösterir ki bu görüş/rivayet ihtimal dışıdır.”²⁶ Mâtürîdî, rivayeti her ne kadar isim vermeden aktarmış olsa da söz konusu rivayetin Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve Abdullah b. Şeddâd'â (ö. 82/701) nispet edilir.²⁷ Yani o, sahabeyle nispet edilmiş olsa da makul bulmadığı rivayetleri reddedip eleştirebilmektedir.

• ذلك وحش من القول /bu çirkin, ham bir sözdür.

Mâtürîdî, bazen bazı gruplara veya âlimler tarafından zikredilen görüşleri aktardıktan sonra “Bu çirkin, ham bir sözdür.”²⁸ diyerek onu reddeder ve genellikle de gerekçeyi ifade eder. Örneğin ed-Duhâ suresi 7. ayette geçen “dallen/yolunu kaybetmiş/şaşkın” ifadesini yorumlarken bu konuda var olan görüşleri aktardıktan sonra bu görüşlerden birisi olarak şunu zikreder: “Bazıları da dedi ki; gerçek anlamda dalalette idi.” Bu görüşe şiddetle karşı çıkan Mâtürîdî, “onu çok vahşi/kaba, çirkin bir söz” olarak niteledikten sonra bu görüşün neden doğru olamayacağını gerekçesini şöyle açıklar; “Çünkü Hz.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/557. Ayrıca benzer kullanımlar için Bk.; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/616; 9/592; 10/441.

²⁷ Ebu Cafer Muhammed Cerîr et-Taberî, *el-Camiu'l-Beyan an Te'vili ayi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdi'l Muhsin et-Turki (Beyrut: Dar Hacer, 1422/2001), 11/615-616.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/112; 8/418; 505, 573, 684;10/566.

Peygamberi gerçek anlamda dalalette olmaya yani şirke nispet etmek yakışmaz.”²⁹

• **فاسد محال غير محتمل لأنه كذب لا يجوز /Bozuk/çürük, imkansız, yalan, böyle olması caiz değil/mümkün değil**

Mâtürîdî, bazen de görüşün kimden geldiğini çok önemsemeden birçok olumsuz ifadeyi beğenmediği o görüş ile ilgili aynı anda zikretmektedir. Örneğin el-Kehf suresi 9. ayetin te’vilini yaparken ayetin nüzul sebebi hakkında müfessirlerin görüşünü naklederken şöyle demektedir: “Te’vil âlimlerinin genelini ifadeleri şu olmuştur: Resul-i Ekrem’e Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakim’in kim oldukları ve başlarına ne geldiği sorulmuş o da “Size yarın haber vereceğim” demiş, ancak “inşallah” dememiştir. Allah Teâlâ da onu azarlamış ve vahyi bir süre durdurmuştur. Bunun üzerine “Allah izin verirse” demeden hiçbir şey için, ‘Şu işi yarın yapacağım’ deme! Unuttuğun takdirde Rabb’ini an ve ‘Umarım Rabb’im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir’ de”³⁰ beyanı inmiştir; ancak bu düşünce, “çürük” bir yaklaşımdır, Resulullah hakkında düşündükleri durumun gerçekleşmesi “imkânsızdır”; çünkü “yalandır.” Hz. Peygamberin “Size yarın haber vereceğim” demesi, “mümkün değildir.”³¹ demektedir.

Verilen örnekte de görüldüğü üzere Mâtürîdî, te’vil ehlinin genelini zikrettiği bir rivayeti/haberi “çürük, imkânsız, yalan ve mümkün değil” olarak nitelendirmektedir. Bunu reddederken de gerekçesi tamamen akli bir gerekçedir”; Peygamber böyle demez, böyle yapmaz.”

• **لكنه بعيد /Fakat bu doğru olmaktan uzaktır**

Mâtürîdî, bazı görüşleri kabul etmediğini ifade ederken bu görüşlerin müfessirlerin çoğunluğuna ait olmasını çok önemsemeden onu “doğru olmaktan uzak bir görüş olarak” niteler. Ama her zaman olduğu gibi gerekçesini ifade eder. Örneğin el-En’âm suresi 52. ayetin nüzul sebebini aktarırken şu bilgiye yer verir; bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Resulullah’ın ashabından bazı kişiler, Hz. Peygamber’in meclisine katılmak için yarışır, onun yakınına oturlardı, sonra kabilenin eşrafı ve önderleri gelir, bu yerlerin dolu olduğunu görüp bir kenarda oturlardı. Biz geliyoruz ve bir köşede oturuyoruz öyle mi? diye söylenirlerdi. Sonra bunu Resulullah’a söylediler: Bizler senin kavminin eşrafı ve önde gelenleriyiz, bize kendi yakınında bir yer ayırsan? “Hz. Peygamber bu talebi yerine getirmeyi düşündü”,

²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/561. Ayrıca bk.: Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 8/116.

³⁰ el-Kehf 18/23-24.

³¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/140. Birden fazla olumsuz kelimeyi birlikte kullandığı örnekler için bk.: Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 4/398; 8/116.

ama Allah bu ayeti göndererek Peygamberini (s.a.) azarladı:³² “Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!” buyurdu. Mâtürîdî bu rivayeti verdikten sonra te'vil ehli'nin hemen tamamı bu görüştedirler. “Ama bu uzak bir ihtimaldir.” dedikten sonra bunun neden olamayacağına gerekçesini belirtir; çünkü Resulullah'ın (s.a.) düşmanlarına yaklaşım onları meclisinde yanında oturtması, dostlarını ise kendisinden uzak tutması ihtimal dâhilinde değildir. Böyle bir şeyi bütün insanlara Allah tarafından seçilmiş olan bir elçinin yapması veya böyle bir şeyi aklına getirmesi şöyle dursun, ahlak yoksunu cahilin biri bile bunu yapmaz. Böyle bir şeyi kâfirler bile eleştirirler, derler ki: İnsanları tevhide, imana ve kendisine tabi olmaya davet ediyor, insanlar daveti kabul edip bunu yaptıklarında da onları kovuyor ve meclisinden uzaklaştırıyor. Hayatıma yemin olsun ki böyle bir şeyi her akıl sahibi insan reddeder. Onlardan böyle bir talebin gelmiş olması, onların mecliste kendilerini yanında oturtup diğerlerini uzak tutmasını istemiş olmaları mümkündür. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.) bunu yapmayı düşünmüş olması veya böyle bir şeyi aklına getirmesi ihtimali asla yoktur.”³³ demektedir.

• **هَذَا لَا يَحْتَمَلُ أَنْ يَكُونَ كَمَا ذَكَرَ / Bunun anlatıldığı şekilde olması ihtimal dahilinde değildir.**

Mâtürîdî, benimsemediği ve doğru bulmadığı bazı yorum ve düşünceleri “Bunun anlatıldığı şekilde olması ihtimal dâhilinde değildir.” diyerek o görüşü reddeder neden olamayacağını açıklar. Örneğin el-Mâide suresi 93. ayet hakkında nüzul sebebi olarak zikredilen şu rivayeti –kendisi bunu kıssa olarak niteler- aktarır: “İçkiyi haram kılan ayet nazil olduğunda ashab-ı kiram şöyle demiş: Daha önce içki içip ölen kardeşlerimizin hali ne olacak? Bunun üzerine “İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur.”³⁴ mealindeki ayet gelmiştir.” Rivayeti zikrettikten sonra, “Ancak bunun böyle olması ihtimal dâhilinde değildir; çünkü onlar içkiyi mubah olduğu zamanda içmişler, haram kılındıktan sonra ise kullanmamışlardır.”³⁵ diyerek rivayetin içeriğinin neden doğru olamayacağını izah eder.

3. Mezhep ve Fırkaların Görüşlerine Yaklaşımı

Mâtürîdî; Mu'tezile, Rafıziler, Hariciler, Mürcie, Müşebbihe, Cehmiye ve Bâtıniye gibi mezhep ve fırkaların bazı görüşlerine karşı çıkar ve onları eleştirir.

³² Mâtürîdî'nin isim vermeden zikrettiği bu rivayeti, Süyuti, çeşitli yollardan tahrir ederek Habbab'a dayandırıp vermektedir. Ayrıca Abd b. Humeyd, İbn Ebu Hatim, ve Ebu's-Şeyh, er-Rabi b. Enes'ten de tahrir eder. (bk. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1432/2011) ,3/273-274.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/91.

³⁴ el-Mâide 5/93.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/610; 3/638; 3/8.

En şiddetli eleştirdiği mezheplerin başında Mu`tezile ve Hariciler gelmektedir. Eleştirdiği mezheplere karşı genellikle mutedil bir dil kullanan Mâtürîdî, bazen sertleşerek ağır ifadeler sarf edebilmektedir.³⁶ Bu hususla ilgili vereceğimiz birkaç örnek meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Furkan suresi 19. ayetinin te`vilini yaparken Mu`tezile ve Haricilerin konuyla ilgili görüşlerini naklettikten sonra "Müslümanların bu konudaki görüşlerine (*kaölü'l-müslimîn*) göre..."³⁷ ifadesini kullanması görüşlerini eleştirdiği Mu`tezile ve Haricileri İslam dairesinin dışında gördüğünü hissettirmektedir.<sup>38</sup> Bu bakış açısını biraz daha görünür kılan bir başka yorumu, Saf suresi 8 ayetinin yorumunu yaparken de rastlamak mümkündür: "*Kâfirler hoşlanmasa da...*" kısmını yorumlarken bu beyan, "Mu`tezile istemese de" demeyi de gerektirir şeklinde bir ifade kullanmaktadır.³⁹ Bu tavrı ve yorumları kendi yaşadığı ortam ve şartlarla birlikte değerlendirmek gerekli ise de hem akli hem de nakli en iyi şekilde birlikte kullanan ve akide imamı kabul edilecek derecede örnek alınma konumunda olan Mâtürîdî için kanaatimizce çok estetik bir durum oluşturmamaktadır.

Mu`tezile, Mâtürîdî'nin en çok muhalefet ettiği ve en ağır ifadelerle eleştirdiği gruptur. Mâtürîdî, özellikle Mu`tezile mezhebinin görüşlerini sert bir dille eleştirir hatta bazen ondan beklenilmeyecek ağır ifadeler⁴⁰ kullanır. Mâtürîdî'nin belki de dini hamiyette dayalı olarak Mu`tezile için kullandığı bazı ifadeleri şu şekilde zikretmek mümkündür:

"Söz söylerken aşırı gitmekten, dini konularda bilgisiz ve kaba davranmaktan Allah'a sığınırız./ *فنعوذ بالله من السرف في القول والجهل في الدين*"⁴¹

"Bu konudaki görüşlerinin bozuk, kökünden yanlış olduğu ve ilmi bir değer taşımadığı ortaya çıkmıştır./ *فبان أن ما يقولون فاسد باطل ليس بشيء*"⁴²

³⁶ Gül, "Mâtürîdî'nin 'Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım", 34.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/16.

³⁸ Mehmet Erdoğan'ın çevirisini yaptığı ve Ensar Yayınları tarafından yayımlanan "*Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*"nde ise (*kaölü'l-müslimîn*) ifadesi (Ehl-i Sünnet) Müslümanlarının görüşüne göre.. şeklinde tercüme edilmiştir. Orijinal metinde olmayan ve parantez içerisinde verilen "Ehl-i Sünnet" ifadesinin kullanılması sanki Mâtürîdî'ye gelebilecek eleştirilerin önünü kesmek amacıyla yapıldığını hissettirmektedir. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları 2018) 10/267.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/633.

⁴⁰ Mu`tezile hakkında kullandığı ifadeler ve yönelttiği eleştiriler için bk; Polat, "Te'vilâtü Ehl-i Sünne'de Mutezili Söylemin Kitiği", 230-271; Alper, "Mâtürîdî'nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyi Yaratmak Zorunda Mıdır?", 17-36.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/494; 2/231.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/536.

"Bu ise sınırı aşan bir ifadedir. Haddi aşan ifade kullanmaktan ve Allah hakkında hüküm vermekten yine Allah'a sığınırız./ فنعود بالله من السرف في القول والحكم / على الله ، وبالله العصمة"⁴³

"Görüş belirtirken aşırıya kaçmak ve hak yoldan sapmaktan Allah'a sığınırız / فنعود بالله من السرف في القول والزيغ عن الهوى"⁴⁴

"Kanaat belirtmekte aşırıya kaçmaktan ve zatı hakkında yakışık almayan sözler sarf etmekten Allaha sığınırız./ فنعود بالله من السرف في في الله بما لا يليق به"⁴⁵

el-Mümtehine suresi 1. ayette zikredilen "velayet" hususu yorumlanırken "Allah düşmanlarının veli edinilip edinilmeyeceği" ile ilgili Mu'tezile'nin de görüşünü zikrettikten sonra; "Bütün bunlar her türlü kusurdan münezzehe olan Cenâb-ı Hak için caiz olmayan şeylerdir. Mu'tezile Allah'ı bu şekilde nitelemekle haktan sapmış ve fıska düşmüşlerdir; onların küfre düşmelerinden de endişe edilir." diyerek Mu'tezile'yi fasık olarak niteler.

Mâtürîdî'nin Mu'tezile ve Haricileri genellikle iman-amel ve büyük günah işleyen⁴⁶ durumu Rafızileri ise Hz. Ali'nin hilafeti hakkında kullandıkları deliller⁴⁷ ile ilgili hususlarda eleştirdiği ve bazen de onlarla ilgili ağır ifadeler kullandığı ifade edilebilir. Bu fırkaları tek tek eleştirdiği gibi üçünü birden zikrederek⁴⁸ görüşlerinin eksik veya yanlış olduğunu belirttiği de olmuştur.

Mâtürîdî'nin eserleri incelendiğinde, Mu'tezile ve Hariciler başta olmak üzere diğer mezheplere karşı keskin ve yıpratıcı eleştirel tavrı dikkat çekmektedir. Onun bu eleştirel tavrını Mürcie'ye karşı sergilemediği görülmektedir.⁴⁹ O, ircaıyı övülen ve kınanan olmak üzere ikiye ayırmaktadır. "Övgüye layık irca; büyük günah (kebire) işleyenler hakkında iradesine göre hüküm verme işini Allah'a havale etmek, yani onların cehennemlik veya cennetlik konumunda bulduklarına hükmetmemektir. Kınanmayı hak eden irca ise cebrîdir. Bu da kula ait iradi fiillerin Allah'a nisbet edilmesi, bu konuda kula herhangi bir tesir ve tasarrufun bulunmadığının söylenmesidir." diyerek Mürcie'yi desteklemekte ve Hz. Peygambere nispetle Tirmizi'de rivayet edildiği ifade edilen; "Ümmetimden iki grup insana şefaati ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürcie"⁵⁰ ifadesiyle kast edilen Mürcie'nin Cebriye olduğunu ima eden

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/539; 2/241.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/565.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/233.

⁴⁶ Bk.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/375; 6/216-217; 8/619,681; 9/591,593; 10/112-113.

⁴⁷ Bk.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/543-544; 5/460; 6/166; 7/426.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/423; 9/591.

⁴⁹ Metin Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebu Hanife'nin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (Ankara 2018), 59.

⁵⁰ Şevkani tarafından rivayetin mevzu olduğu ifade edilmektedir. Bk. Muhammed b. Ali Şevkani, *el-Fevai' idu'l-Mecmu'a Fi'l Ehadisi'l Mevdua*, (Beyrut: Dar el Kütübu'l İlmîyye 1416/1995), 452-453.

açıklamalar yapmaktadır.⁵¹ O ayrıca iman konularını ele alırken; Mürcie'nin görüşlerini diğer mezheplerin görüşleriyle karşılaştırmıştır. Mu`tezile, Hariciler, Mecusiler, Kaderiye, Cebriye ve Şia gibi mezheplerin görüşlerini ele alırken eleştirel bir üslup takınmış, Mürcie'den söz ederken ise bu eleştirel yaklaşım yerini takdir ve teyide bırakmıştır.⁵² Bunun nedenin onun iman ile ilgili görüşlerinin Mürcü akîdesiyle uyuşması olduğu söylenebilir.⁵³ Ayrıca onun Basra ve Bağdat Mu`tezilesi'nin birçoğundan bahsetmesine rağmen, ömrünün önemli bir kısmında Mu`tezili olan Eş'ari'den hiç bahsetmemesi belkide onun görüşlerini dile getirirken "Eshabu'l hadis" kullanmasındandır.⁵⁴

Yukarıdaki ifadeler dikkate alındığında Mâtürîdî'nin Mu`tezileyi ifade ettiği görüşlerden dolayı zımnen "haddi aşmak, aşırıya kaçmak, Allah'ın zatı ile ilgili yakışsız söz söylemek, hak yoldan sapmak, Allah hakkında hüküm vermek, görüşleri bozuk olmak ve ilmi bir değer taşımamakla ve fasık olmakla" nitelediğini ifade etmek mümkündür. Bazı yorumlarından dolayı Mu`tezile ve Haricileri ayetlerin sadece zahirini dikkate almakla<sup>55</sup> hayal mahsulü ve batıl iddialar ürünü şeyler<sup>56</sup> söylemekle eleştirmiştir. Mu`tezile mensuplarını büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkındaki görüşlerinden dolayı "onları aslında Allah'tan korkmuyor ve O'nun rahmetini ümit etmiyorlar."⁵⁷ olarak niteler.

Mâtürîdî, Mu`tezile'yi gerekli gördüğü her yerde ele almış, akli ve nakli deliller ve kendi iç fikir yapısındaki çelişkilerden hareketle eleştirmiştir. Kaderiye ve Cebriye gibi birbirine zıt fırkaları da gayr-i Müslim mezhep ve dinler ile olan benzerliklerinden hareketle onları da eleştirilerine dâhil etmiştir. Mu`tezile'yi bu kadar çok eleştirmesinin sebebi olarak, "Mu`tezilenin görüşleriyle Tevhîdi kanıtlayıp inkârcıların karşıt fikirlerini bertaraf etmenin mümkün olmadığını ve Tevhîd hakkında ileri sürdükleri fikirlerin başkalarının fikirlerinden daha isabetli olmadığını göstermektir." denilebilir. Onun bu ifadeleri dikkate alındığında eleştirilerindeki aşırılığın nedeninin bu keskin tavır ve hedeften kaynaklanmış olduğunu ifade etmek mümkündür.⁵⁸

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/422.

⁵² Mâtürîdî'nin Mürcie ile ilgili görüşleri için bk.: Ahmet Ak, "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", *Dinî Araştırmalar* 8/24 (2006), 193-202.

⁵³ Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebu Hanife'nin Etkisi*, 150,194.

⁵⁴ Kıyasettin Koçoğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Mutezile Algısı", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/ 2 (2010), 243.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/64, 375.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/64.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/112-113.

⁵⁸ Koçoğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Mutezile Algısı", 273.

Mâtürîdî'nin özellikle akaid konularında diğer mezhep ve fırkalara yapmış olduğu bu eleştirileri, yaşadığı dönemde büyük günah probleminin güncelliğini koruduğunu ve özellikle Hariciler ve Mu'tezile'nin tekfir anlayışlarının, bu tür meseleler üzerindeki tartışmaları alevlendirdiğine⁵⁹ bağlamak gerekir. Her şeye rağmen "Mâtürîdî, eleştirilerini sırf ilmi mülahazalarla yapmakta, delilleri İslam'da daha doğruya ulaşmak amacıyla kullanmaktadır."⁶⁰ denilebilir. Hatta İmam Mâtürîdî'nin bu anlayışının önemi son derece büyüktür; çünkü bu anlayışın temelinde, müslüman olmanın asgari şartının amel değil, iman olduğunu ortaya koyarak, büyük günah işleyen herkesi tekfir eden zihniyete engel olma fikri yatmaktadır.⁶¹

4. İsim zikrederek Eleştiri Yönelmesi: İmam Şâfiî Örneği

Ehl-i sünnet mezhep imamları içerisinde Şâfiî, Mâtürîdî'nin en fazla eleştirdiği âlimlerden biridir.⁶² Mâtürîdî el-Bakara suresi 142. ayetin te'vilini yaparken bu ayette sünnetin kitapla nesh edilebileceğinin delilinin var olduğunu ifade ettikten sonra bunun "sünnetin kitapla nesh edilemeyeceğini, sünneti ancak başka bir sünnetin nesh edebileceğini" ifade eden İmam, Şâfiî'nin kullandığı delilin aleyhine kullanılacak bir delil olduğunu zikreder. Şâfiî'nin nesh ile ilgili yaptığı yoruma karşı çıkararak, "onun bu konudaki görüşü, son derece kabihdir/çirkindir, yersizdir. Zira bu yorumda Kur'an'ı dikkate almamak, bırakmak -ki, bu bize yasaklanmıştır- ve Yüce Allah'a bir şey dayatmak anlamı" olduğunu ifade ederek İmam Şâfiî'yi ağır bir şekilde eleştirir. "Aslında Şâfiî, neshin ve konumunun mahiyetini bilememiştir, şayet bilseydi bu türden sözler sarf etmezdi." der.⁶³

Mâtürîdî İmam Şâfiî'yi daha çok fıkhi konularda eleştirmiştir. Bu eleştirilerden birisi de şudur: Şâfiî'nin; "Kâfir için hac, namaz ve oruç ibadetleri küfür halinde iken de farzdır. O, müslüman olduğunda, küfür halindeki o farzlar kendisinden düşer." sözüne karşılık, "Bizim kanaatime göre bu ifade, Allah'ın dinini oyun ve eğlenceye çevirmektir." diyerek Şâfiî'yi sert bir dille eleştirir. Sonrada gerekçesini şu şekilde açıklar; Te'vilini yapmakta olduğumuz ayetteki "*Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir*"⁶⁴ ifadesi, haccın yalnızca müminlere farz olduğunu göstermektedir. Şayet hac müslümana farz olduğu

⁵⁹ Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebu Hanife'nin Etkisi*, 155.

⁶⁰ Gül, "Mâtürîdî'nin 'Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım", 32.

⁶¹ Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebu Hanife'nin Etkisi*, 148.

⁶² Gül, "Mâtürîdî'nin 'Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım", 31.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/583.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/97.

gibi kâfire de farz olsaydı, o zaman ayetteki “kim inkâr ederse” ifadesinin bir manası olmazdı.⁶⁵

Bazen de tercih etmiş olduğu görüşlerden dolayı İmam Şâfiî’yi ahabın ve selef alimlerinin görüşlerine aykırı fikir belirtmekle niteler. İmam Şâfiî’nin el-Mâide Suresi 6. ayette geçen “Lâ mestumu’n-nisâ/kadınlara temas” ifadesini cinsel ilişkiyi ve onun dışında kalan durumları kapsadığını ifade ettiğini söylemesine karşılık, “Bu iddia, ilgili ayet hakkında sözlü ve fiili olarak bidat işlemektir” diyerek onun ashaptan ve selef âlimlerinden rivayet edilen görüşlere aykırı davranarak hata ettiğini ve yeni bir şey uydurduğunu⁶⁶ söylemiştir. Bunların yanı sıra onu, Kur’an’da geçen kelimelere verdiği manalardan yola çıkarak verdiği fetvâlarda bu kelimelere yanlış anlam verdiği için onun tercihlerini hatalı bulmuştur; onun, dili bilmediğini ileri sürmüş, onu, ulaştığı sonuçlarda genel olarak selef âlimlerinin ve ümmetin yolundan çıktığı iddiasıyla sert bir şekilde tenkit etmiştir. Allah’ın dinini oyun ve eğlenceye çevirmekle suçlamıştır.⁶⁷ Bu ve benzeri tespitlerden anlaşıldığı üzere Mâtürîdî, sadece bazı fihri meselelerde farklı görüşler belirten Şâfiî’ye cevaplar vermekle kalmamış, sert ifadelerle onu eleştirmiştir.

5. Mevcut Görüşleri Eleştirmesine Rağmen Ortaya Koyduğu Yeni Görüş Konusunda İhtiyatlı Davranması

Mâtürîdî, ayetleri yorumlarken bazen rivayetlerde ortaya konulan görüşlerin hiçbirisiyle tatmin olmamakta kendisi yeni birtakım ihtimaller üzerinde durmaktadır. Yeni ihtimalleri zikrettikten sonra şöyle bir not düşer: “Eğer ayet te’vil ehlinin bahsettikleri şekilde yorumlanmasaydı bizim yorumumuzu esas almak daha yerinde ve daha uygun olurdu.”⁶⁸

Bazı durumlarda kendi yorumlarını akli gerekçelerle yaparken, bazen de yapmış olduğu yorumu rivayetlerle teyit eder. Örneğin er-Rûm suresi 39. ayetin tefsirinde müfessirlerin; “İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz.” konusundaki görüşlerini aktardıktan sonra kendisi şöyle bir yorum ve değerlendirme yapar. “Müfessirler bu ilâhî beyanın manasını, dünyada verdiklerinden daha fazlasıyla karşılık ve mükâfat beklendiği hediyeler ve bağışlara hamletmeselerdi, bu İlâhî beyanın manasının insanlar arasında bilinen akitlerdeki faize hamledilmesi mümkün olurdu.”⁶⁹ Konu ile ilgili Resulullah’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hediye

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/436.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/474.

⁶⁷ Karataş, “İmâm Mâtürîdî’nin Tefsirinde İmâm Şâfiî Eleştirisi”, 813.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/558.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 8/281.

peygamberin rızası ve ihtiyacın giderilmesi gözetilir; sadakada ise Allah'ın rızası ve âhiret yurdu gözetilir"⁷⁰

Âlimlerin görüşlerinden farklı olarak ortaya koyduğu bazı görüşleri ile ilgili olarak "Eğer te'vil ehli şöyle demeseydi biz meseleyi başka bir şekilde yorumlardık" diyerek tev'il ehlinen tamamen bağımsız hareket etmek istemediğini hissettirir. Buna rağmen kendi anladığı şekli de ifade eder. Te'vil ehlinin yorumunu da mümkün olarak niteler. Örneğin, es-Sâd suresi 72. ayette ifade edilen meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi hususuyla ilgili olarak şunu ifade eder:

"Eğer müfessirler, meleklerin Âdeme secde etmelerini hakiki secde anlamında yorumlamasalar, biz buradaki secde emrine, Hz. Âdem'e öğretilen isimleri bilmeye meleklerin daha çok ihtiyacı olduğuna ve bu sayede onu öğrendikleri için ona boyun eğmek ve teslim olmak anlamını verirdik; çünkü Cenâb-ı Hak başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: 'Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir, dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince...'⁷¹ Fakat müfessirler, meleklerin Âdem'e secde etmelerine, hakiki secde anlamı verdiler. Bu mümkündür; çünkü onlar emir ve yasakla sınanmışlardır."⁷²

Mâtürîdî, bazı durumlarda da müfessirlerin görüşlerini aktardıktan sonra kendisi de görüş belirtir. Fakat nihayette müfessirlerin görüşlerinin daha tercihe şayan olduğunu gerekçesiyle birlikte ifade eder. Örneğin, Tâhâ suresi 130. ayette geçen "tesbih" kavramını te'vil ederken bu şekilde hareket eder ve söze şöyle başlar; "Eğer te'vil ehlinin bu ayette geçen "tesbih" kavramını "namaz" olarak yorumlamaları olmasaydı, "tesbih" kavramını her zaman yapılması mümkün olan diğer zikirler olarak yorumlamak mümkün olurdu." dedikten sonra şöyle devam eder; "Fakat onu "namaz" olarak yorumladılar; çünkü "namaz" hem kavli hem de fiili manaları ihtiva eder; ancak diğer zikir türleri sadece zikrin kavli anlamını kapsar. Bu sebeple "tesbih" kavramının "namaz" olarak yorumlanması daha isabetlidir zira "namaz" Allah'ı zikretmede daha zengin manalara sahip ve daha kapsayıcıdır."⁷³

Bazen de kendi görüşlerini temellendirmek için uygun bulduğu her nassı kullanmaya çalışmıştır. Mu'tezile'nin aslah görüşüne yönelik reddiyelerini temellendirmede yaptığı gibi. Aslında bu noktada Mâtürîdî'nin yaptığı şey, dönemin kelâm metodu uyarınca muhatabın fikrinin uzantılarını da tespit edip bunların naslarla uzlaşmayan yönlerini göstermek ve bu sonuçların muhatabın sistemi içindeki çelişkilerini tespit etmektir. Bunu yaparken de muhataba

⁷⁰ Nesâî, "Umre", 5.

⁷¹ el-Bakara 2/33.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/645-646.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/321.

sorular sorup yine kendisi onun mantığından hareket ederek muhtemel cevapları vermektedir.⁷⁴

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanlar, benimsedikleri görüşleri destekleyen başka görüş ve rivayetlere olumlu yaklaşırlar. Herkes kendisine destek olan şeylere sahiplenir. Bu konuda bir problem görünmemektedir. Temel problem kabul edilen düşünceyle uyuşmayan rivayetlere, delillere ve düşüncelere karşı nasıl bir tutum sergilendiğidir. Mâtürîdî de doğru olduğuna inandığı, düşündüğü, fikirleri savunmuş, bunları güçlendirecek rivayet ve görüşleri kullanmıştır. Ayetleri te'vil ederken kendi savunduğu görüşlere aykırı olan rivayet ve görüşleri tahlil etmiş, bir kısmını ihtimal dâhilinde görürken bir kısmını ise şiddetle eleştirmiş ve reddetmiştir. Reddetme işini yaparken bazen rivayetleri bazen de akli çıkarımlarla ulaştığı kanaatini kullanmıştır. Ama her halükârda ister benimsediği isterse reddettiği görüşler olsun mutlaka gerekçelendirmiştir ve neden tercih ettiğini ya da neden reddettiğini açıklamıştır.

Mâtürîdî, genellikle rivayetleri ve âlimlerin görüşlerini zikrederken çoğu zaman isim belirtmeyerek şahısları değil de düşünceleri problem edindiği izlemine verir. Bu noktada güzel bir örneklik oluşturur; ancak konu akideyle ilgili olunca özellikle Mu'tezile, Rafıziler, Hariciler, Müşebbihe, Cehmiye ve Bâtıniye gibi mezhep ve fırkaların akideyle ilgili bazı görüşlerine karşı çıkar ve onları sert bir şekilde eleştirir. Eleştirilerden en çok uzak tutulan fırka Mürcie'dir. Onun birçok konuda Mürcie ile benzer şekilde düşünmesi başlıca nedenlerden sayılabilir. Ameli alanda Ebu Hanife'ye tabi olan Mâtürîdî, İmam Şâfi'yi birçok konuda eleştirir. İmam Şâfi, isim vererek eleştirdiği nadir kişilerden birisidir.

Mâtürîdî, akide imamı olması hasebiyle önemli bir kişiliktir. Bu nedenle onun farklı görüşlere karşı sergilediği tavır önemlidir. Genel itibariyle mutedil bir çizgi izlemesine rağmen, özellikle akide konusunda farklı görüşler ortaya koyan kişi ve fırkalara ağır ve sert bir dil kullanmıştır. Bunu akide konusunda gösterdiği hassasiyete bağlamak mümkün olsa da siyasi ve mezhebi kaygıların etkilerini de kanaatimizce göz ardı etmemek gerekir. Çoğu insan öfkelenip kızınca kendisinden beklenilmeyen, hatta kendisine yakıştırılmayan bazı sözleri söyleyip olumsuz davranışlar sergileyebilir. Ama her şeye rağmen, önder olan ve başkalarına örneklik etmek konumunda olanların sözlerine, davranışlarına ve eleştiri yaparken kullandıkları üsluba daha fazla dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmek mümkündür. Aksi takdirde, başkalarının benzer yanlışları yapmalarına meşru bir zemin hazırlamış olurlar.

⁷⁴ Alper, "Mâtürîdî'nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorunda Mıdır?", 33.

Kaynakça / Reference

Ak, Ahmet. "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı". *Dinî Araştırmalar*. 8/24 (2006), 193-202.

Alper, Hülya. "Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorunda Mıdır?". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2013), 17-36.

Avcı, Metin. *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebu Hanife'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Bilgin, Ömer Faruk. *el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 67-93.

Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'nin Siyer'e Dair Kritik Ettiği Bazı Rivayetler". *ASD: Akademik Siyer Dergisi*, 1/1 (2020), 63-83.

Gül, Ali Rıza. "Mâtürîdî'nin 'Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2015), 7-48.

Karataş, Ali. "İmâm Mâtürîdî'de Kur'ân'ı Kur'ân'la Te'vîl". *Uluğ Bir Çınar: İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. 201-215. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.

Karataş, Ali. "İmâm Mâtürîdî'nin Tefsirinde İmâm Şâfiî Eleştirisi". *İmam Mâtürîdî Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. ed. Hatice K. Arpaguş vd. 779-815. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

Karataş, Ali- Mürsel, Ethem. "Tefsir ve Tefsir Tarihi Açısından Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri". *Uluslararası Sempozyum: Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları*. ed. Muhittin Düzenli vd. 735-750. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019.

Kırca, Celal. Ebu "Mansur el- Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 281-295.

Koçoğlu, Kıyasettin. "İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile Algısı". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 241-276.

Önder, Erkan-Karataş, Ali. "Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Kaynağı Tespit Edilemediği İddia Edilen Bazı Merfu Rivayetlere Dair Bir Değerlendirme - Türkiye Tahkiki Özelinde-". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 12 (Aralık 2020), 1-14.

Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Maden, Şükrü. "Mâtürîdî'nin Müfessirlerin Çoğunluğunun Görüşüne Muhalif Yorumları ve Gerçekleri". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisiği Yıllığı]*, 57/3, (2019), 715-749

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdi Basallum. Beyrut: Daru'l-Kütubi'l İlmiyye, 2005.

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. Trc: Mehmet Erdoğan, İstanbul: Ensar Yayınları 2018.

Polat, Ahmet Fethi. "Te'vîlâtü Ehli's-Sünne'de Mutezili Söylemin Kritiği". *Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-*, 22-24 Mayıs 2009 – (İstanbul, 2012), 230-271

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-mensûr*. Beyrut: Daru'l Fikr 1432/2011.

Sülün, Murat. "İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri-Genel Bir Bakış". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 59-74

Şevkani, Muhammed b. Ali. *el-Fevai'idu'l-Mecmu'a Fi'l Ehadisi'l Mevdua*. Beyrut: Dar el Kütübu'l İlmiyye 1416/1995.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed Cerîr. *el-Camiu'l-Beyan an Te'vili ayi'l-Kur'an*. Thk.. Abdullah b. Abdi'l Muhsin et-Turki, Beyrut: Dar Hacer, 1422/2001.

Topaloğlu, Bekir. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

<http://www.sonmezcutlu.net/?Syf=26&Syz=6039&/Bilinen-Ve-Bilinmeyen-Y%C3%B6nleri-%C4%B0le-%C4%B0mam-Maturidi--> (Erişim Tarihi: 19.10.2021)

